

2020: 'z djar vor di gesùnthait vo gegrès un èlbar

Le piante costituiscono la base della vita sul pianeta ma la loro salute è sempre più minacciata tanto che l'Assemblea generale delle Nazioni Unite ha proclamato il 2020 "Anno internazionale della salute delle piante" per sensibilizzare tutti su un tema fondamentale anche per la nostra salute.

Èlbar, püam un gegrès soin asó bichte vor ùnsar lem un vor 'z lem vo alln in vichar atti earde ke di ONU hatt auzgemacht ke 'z djar 2020 bart soin 'z djar vor di gesùnthait vo alln in èlbar un 'z gegrès vodar bèlt.

Bar bizzan alle ke di èlbar gemaz in 98% von guat air bobar atnen ma bar mochan o nèt vorgezzen ke püam un gegrès gemaz in 80% von ùnsar gièzza. Alle djar dar 40% vo daz sell boda khint gesent, gesetzt un augezùglt in da gántz bèlt darvòult odar dèrrt peng kränkhaitn un khössla un àndre vichela boda vil vert khemmen vo baite lentar odar boda zuarrivan umbrómme atti bèlt iz hërta bimar. Vichar un gegrès boda, inar bötta hám gilebet lai in bintsche plètz, hevan à zo giana bobräll un schedegen starch di natur von naüng plètz bosa rivan, machante stèrm vichar un èlbar boda hám gilebet sèmm voránahì. Peng dítza mildjü laüt boda lebatn vorkhovante baztaz gitt di earde, hám neméar gèlt un gièzza.

Ma mocht arbatn hërta mearar un pezzar

zo schütza d'ùnsar bèlt: vor dítza haür bartnse halt vil trèff zo lirna gerècht alln bazta iz ná vürzokhemma un baz ma mage tüan, biane o, boda mage tüan anaglaz.

In d'ùnsar provintz o saitma ná zo arbata zo schütza di gesùnthait von beldar un von gert un, tüanante asó, von laüt boda lem da o.

Vil laüt soin ná zo vorsa azta ùnsar provintz khemm z'soina an Bio-Distretto un alle hám gimak gian in soi kamòu untarzoschraiba in dokumènt. Dítza bill muanen ke alle di laüt, nèt lai di baké ma alle di selln boda arbatn pittn turistn o, alle di veròine un alle di vervältungen, mochatn arbatn pittnándar süachante zo nütza daz earst von alln sachandar boda schedegen di bèlt daz mindarste boma mage un, azma mage, sachandar boda khemmen gimacht da nämp, di

sellnen boda hoazan "km 0". 'Z iz o daz sell boden impàitn alle di turistn boda khemmen ka üs: auz pan hochnach vo haür di Coldiretti hatt khött ke dar 77% von djungen untar in 35 djar izzt daz liabarste gièzza "km 0" una dar 56% hatt khött ke dar zalt gearn eppaz mearar zo khoava sachandar biologici. Auz pan djar 2017 di Ispra hatt geschètz ke, khoavante gièzza "km 0", khinta vortgedjukht dar 40-60% mindar baz khoavante sachandar boda khemmen vo baitom.

Balbar gian zo provèdra süachpar hërta z'schauga vo bo 'z khinta daz sell bobar khoavan umbrómme, lai zo khöda ummaz, an kilo khèrschan zo riva in Beleschlant von Cile hatt gimacht zbolftausankh kilòmetre un zo tüanaz soinda khent ginützt 6,9 kile petròldjo un soinda auzgánt in hümbel 21,6 kile anidride carbonica. E.v.K.

Istituto Cimbro
Kulturinstitut Lusèrn
Tel. 0464-78.96.45
info@kil.lusern.it
www.istitutocimbro.it

Dar coronavirus: baz iz un baz mochtma tüan

Dar naüge coronavirus, azpe bar bizzan, mage khemmen gevánk von menschn. Soi nám stámmt abe vo bia 'z schaugeta auz dar virus: vergiftatn belela boda geláichan in spitz vonar krone.

Disar virus mage prengen vil beata, von gevüst finn att groaze beata von polmü. Disar iz khent gevuntet da earst bötta in Cina, a Wuhan, un iz dar sell boda hatt zuargeprenk an scháulan beata lai in da gántz bèlt.

Vil dökhtür vodar gántzan bèlt, belese o, soin ná zo süacha a naüga medisi.

Haüt zo tage di meararstn lentar boda schaug drau att disan beata hám gemèldet alle di laüt z'stiana au pinn oarn.

In ar bötta vo söllan beata hattmase gevörtet mearar umbrómme sa soin gánt durchauz in da gántz bèlt un niamat hatt gebizt baz ma mage tüan.

Haüt zo tage berda drauschaugatt att dise beata pitt soinar arbat, dartzüatz azta dise beata loavan mindar umme di bèlt un vil laüt dartzüanz zo überleba.

Però 'z izta zo khöda ke haüt zo tage, a sachan boda macht ummargian mearar disan beata iz ke di laüt mangse mövorn vil bahémegar vonan länt in àndre lentar. Un vor dítza iz malaméntar azta nèt ummargian söllane beata pa dar gántzan bèlt.

Est ke disar beata iz gerif da ka üs o servürtz nicht gaüln atta vorlórate milch un vor dítza iz pezzar azpar alle biar in ùnsar khlummana huamat haltn kunt von zen sachandarn boma mage tüan zo süacha nèt zo vanga disan beata:

1. Bèshtar vil vert di hent pitt bazzar un soaft vor lánge zait (viartzekh sekunde);
2. Süach nèt zo giana nämp in laüt boda huastn un hám viavar;
3. Gea nèt pinn hent in di oang, in di nas un in maul, umbrómme disar beata khint gevánk von maul, ma pinn hent nèt gebècht boda hám ágegrifft sachandarn boda drau iz dar beata iz dèstar vängenen asto geast in di nas un in di oang;
4. Dekhtar au 'z maul un di nas un asto niast odar huastest nüt: a tüachle odar 'z englpöge, nützante di hent magasto machan vängenen disan beata in ändarn laüt;
5. Nimm lai medisin bodar khütt zo nèmme dar dokhtur;
6. Putz allz bazto nützt pitt varekina odar alkohol;
7. Rüaf à in grümme nümmer 1500 asto hast viavar odar huast odar asto pist khent bidrümme vodar Cina vo mindar baz viartza tang umbrómme disar beata vordar khint gevuntet, gianda vort viartza tage;
8. Dekhtar auz 'z maul asto gloabest z'soina kränkh odar asto drauschaugatt att kränkhe laüt;
9. 'Z izta nèt zo vörtase von sachandarn boda zuarkhemmen vodar Cina, umbrómme disar beata dartzüatz nèt zo leba drau att dise sachandarn;
10. Di vichar boma hatt in haus vüarn nèt ummar disan beata ma 'z iz hërta guat bèschanen di hent dopo azmase hatt ágegrifft.

Michele Neff

Alte un modèrnege spiln

In disan strámbate barm bintar ena snea un pitt alln in schualn augespèrrt a gántz boch peng an naüng beata boda macht mearar vort baz ándarz, hánne gemak áschaug di khindar spiln auz pa beng.

Pittn eaparn bisan, biz ánka iz fevràro, hámsa sichar nèt gemak raitn pinn slit ar pa bisan von Hütn asó azpe biar dise djar, ma sa soinse lai gevuntet alle nidar in spòrtplatz pittar bala odar atz maürle von platz pittn telefonì. An abas, bosa soin gest alle sèmm gesotzt nidar nämp ummaz in ándar, anaglaz vorlórt in soi bèlt didjítale, azpe ma khött in disa modèrnege zait, hánsamar parirt asó alümme ke sa hámar ántgetánt. Furse se soin kontènt asó, hánne pensàrt, ma sa schaug nèt auz luste, njánka traure, 'z menglten boll nicht, ma mearar baz allz soinsamar parirt stüfo.

Pensàrt ke i hán adiritüra insorirt von arm gespila bobar hám gehatt biar dise djar, ma bodaz hatt gemacht gödarn un lachan, straitn o a tiabas a bötta, ma nia stufarn. I hán pensàrt balbar hám gemacht rodln di ring von heart auz pa beng un soinen nágeloft azza nèt gian ar dèllant, ombrómme, azparse hettatn vorlórt, ber berat no gekheart bidrümme da huam, abas!

Alóra pinneme gesotzt atz penkhle durch dèllant un hán ágeheft zo djukha khnöttla parárdja pittnar hánt. Baz tüasto zio, hattzmar khött moi djungez? Alle hámm ágeschaugatt ena zo reda.

I spil pittn khnöttla, hánnen rispündart. Bölltar spiln pitt miar? Sa soin lai augèstánt un soinmar khent nämp. Alóra hánnen gelirnt bia ma tüat.

Ma djukht danidar vüfn khnöttla. Ummaz djukhtmaz parárdja un bahémme, pittar listéssegen hánt, nemmpma au an ándarz

vorda valt bidrümme in di hánt daz sell boma hatt augidjukht. Ma geat vürsnen asó vor alle di ándarn khnöttla.

Dena machta bidar di khear un, a bötta gedjukht parárdja 'z khnöttle, nemmpmar au ándre zboa, un asó vürsnen. Dena nemmpmar au drai. Darná viare. An lestn, balda dar spilar hatt augenump alle di khnöttla, djukhtarse parárdja alle pittnándar un muchtze vängenen alle genóatn áft di hánt pinn palm gikheart untar.

In an attimo hámsa gehatt vorstánt bia 'z iz un asó habar vürpasàrt an ur, dena soinsa vürgánt alümme.

Moi püable hattmar nágehoket: "Vorgèllz Gott zio zo haba gespilt pitt üs, hoint però muchto lirnen bia ma nützt instagram un tik tok". Ja ja, hánnen rispündart pensàrante atz baz vor a strámbatar atrétzo 'z bart mai soin. Tik tok soinz però sichar bómbeba. (n.g.)

Khindar atz Lusèrn

Balbar soin gest khlumma, habar hërta gesüacht eppaz naügez zo tüana.

Stian pittnándar pinn ùnsarn tschélln un überállz vort bait von haus un vodar mámma un von tatta. Ánka azta vil pensàrn ke 'z iz nèt asó, balde pinn gest khlumma i niamat hatt gespilt pinn computer odar pinn telefono, ánka umbrómme dar earst bobar hám gevánk iz gest alle medie un hatt lai gemak machan foto un áruavan.

I gedenkmar ke daz sell bodaz hatt gevállt mearar tüan iz gest machan au le "basi".

Bar soin gánt ummar pa länt, in

pa bisan odar inn pa balt, un hám gesüacht an schümman platz bodaz hebat gemak geválln.

Dòpo saibar gánt zo süacha vlekhan, holtz, khnotn un plèch un alle pittnándar, diarnen un puam o, habar provàrt summar a hüttle.

Balz iz gest verte saibar gest alle kontènt un soin gánt sèmm alle tage z'spila.

Bar hám nèt lai gehatt ummana alümme base, bar hámar gehatt ettlane ummar pa länt.

An ándarz sachan bodaz hatt hërta gevállt tüan iz gest spiln zo lugáranaz.

Abas, pan summar saibaraz

gevuntet alle in platz un hám lai ágeheft zo detzidra ber 'z hebata gezelt un ber 'z beratzte lugàrt.

'Z iz gest pròpio schümme un azzeda pensàr böllate khearn bidrümme.

Bar soin gest hërta vil pan summar un soin gestánt ummar fin spet alle pittnándar.

An ándarz sachan bodemar gedenkh gerècht iz balde pin gánt pitt moin prüadar auz atti prach un soin gestánt sèmm urn zo mèkka pittnan khnott di nützla bobar hám gevuntet danidar odar atti èlbar sèmm nämp 'z penkhle boda est izta neméar.

Pan bintar, balbar soin nèt gánt z'spila pinn snea in di bisan, saibar gánt in di spilstube, an platz boda di maistre hámaz gelirnt machan spilela odar érbatla pitt alla dar sòrt.

Di khindar in ta' vo haüt tüan gántz ándarz.

Sa spiln pinn telefono, sa schau à video attn computer un schaug à i cartonì animatì.

Dítza però nèt da atz Lusèrn. Di khindar no in ta' vo haüt da ka üs soin hërta ummar pa beng, sa spiln in palù, sa gian in bicicletta, sa spiln zo lugàrase, machan le basi atti èlbar un ploazez ándarz.

Vor di khindar iz sichar pezzar

un gesünt tüan dise sachandar un soin hërta geradeau baz z'stiana di gántzan tang attn kanapè. I mage khön ke balsa bartn

schaung hintar un gedenkhan dise tang bartnsa hám lai schümmane gedenkh.

Anna N. N.